
Elemente devoționale

în

viața asociațiilor laice din Cluj (secolul al XV-lea)

Carmen FLOREA

Implicarea laicilor în viața religioasă este considerată una din trăsăturile esențiale ale devoțiunii medievale târzii.¹ Modalitățile concrete prin care laicii au reușit să-și dezvolte propriile repere devoționale sunt strâns legate de funcționarea asociațiilor laice. Studiul de față își propune deci să definească din punct de vedere terminologic ce au însemnat asociațiile laicilor în secolul al XV-lea în Cluj și care au fost coordonatele esențiale în funcție de care și-au organizat viața religioasă cotidiană.

Din punct de vedere al dezvoltării urbane, Clujul secolului al XV-lea se încadrează în tipologia orașelor din regatul Ungariei medievale ajungând (prin privilegiul emis de regele Sigismund de Luxemburg în 1405) la statutul de oraș liber regal.² Acest statut permitea cetățenilor din Cluj să aleagă organele de conducere ale orașului (judecătorul și consiliul magistraților), precum și parohul orașului. Implicarea directă a cetățenilor în viața și conducerea orașului a determinat o creștere a inițiativei lor, nu doar în domeniul economic sau social, dar și în cel religios. O a doua caracteristică esențială a Clujului în această perioadă este creșterea importanței comunității maghiare în viața orașului. Comunitatea maghiară ajunge treptat să participe în mod egal la conducerea orașului,³ din a doua jumătate a secolului al XV-lea putem vorbi despre un proces similar și în domeniul vieții religioase prin transformarea bisericii Sf. Petru și Pavel într-o biserică parohială aflată la dispoziția comunității maghiare⁴. Imaginea pe care ne-o oferă deci Clujul secolului al XV-lea este aceea a unui oraș liber, în care cetățenii au inițiativa și controlul asupra vieții interne a orașului, în ceea ce privește activitatea comercială și meșteșugărească, precum și în viața religioasă. Al doilea pas necesar în analiza de față este acela de a vedea în ce măsură asociațiile laice din Cluj au contribuit, prin modalitățile de exprimare a devoțiunii la transformarea orașului într-un microcosmos religios.

¹ André Vauchez, *The Laity in the Middle Ages. Religious Beliefs and Devotional Practices*, Notre Dame and London: University of Notre Dame Press, 1993, această lucrare a reprezentat un punct de turmură în istoriografia preocupată de studierea vieții religioase pentru că a propus o abordare a acestui domeniu nu din perspectiva dezvoltării instituționale a bisericii, ci din perspectiva participării și implicării laicilor în viața religioasă. O propunere similară a fost formulată cu câteva decenii înainte de Lajos Pásztor. *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*, Budapest, Egyetemi Királyi Nyomda, 1940 care analizând schimbarea profundă pe care apariția ordinilor mendicante a produs-o în pietatea evului mediu târziu a evidențiat faptul că salvarea sufletelor ca ideal al vieții religioase a devenit accesibilă și laicilor. În consecință la sfârșitul secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea aceștia s-au implicat activ în organizarea vieții lor religioase.

² Elek Jakab, *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez*, Buda, Magyar Királyi Nyomda, 1870-1888, doc. LXXVI, p. 123-126; Samuel Goldenberg, *Clujul în secolul al XVI-lea* București, Editura Academiei Române, 1957, p. 15-18.

³ László Makkai, *Kolozsvár. Egy magyar város ezer esztendeje*, Kolozsvár, Kolozsvár Város Kiadása, 1942, p. 16-22; *Idem*, *Társadalom és nemzetiség a középkori Kolozsváron*, Kolozsvár, 1943; ascensiunea comunității maghiare din Cluj atât din punct de vedere economic, cât și al participării la conducerea orașului începând din a doua jumătate a secolului al XV-lea este discutată și de Jenő Szűcs, *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon* Budapest, Művelt Nép, 1955, passim.

⁴ Marie Madeleine de Cevins, *L'Église dans les villes hongroises aux XIVe et XVe siècles* (These pour le Nouveau Doctorat), Université de Paris-Sorbonne, 1995, p. 108-110 și Elek Jakab, *Kolozsvár története* Buda, Magyar Kir. Egyetemi Nyomda, 1870-1888, p. 416-420.

Din punct de vedere al instituțiilor eclesiastice existente în acest oraș trebuie amintite cele două biserici parohiale Sf. Mihail și Sf. Petru și Pavel, existența unui convent dominican dedicat Fecioarei Maria și Sf. Anton, precum și a unui convent franciscan observant dedicat tot Fecioarei Maria. Bisericile parohiale din Cluj depindeau din punct de vedere eclesiastic de episcopia Transilvaniei, în timp ce conventele mendicante, conform modalității de organizare a Ordinilor Dominican și Franciscan, depindeau de priorul general al celor două provincii. În ce măsură acest “echipament” instituțional religios a permis cetățenilor clujeni la sfârșitul Evului Mediu să-și dezvolte propriile modele devoționale, în acest cadru sau în afara lui, iată principala întrebare a cercetării de față.

La nivelul surselor, terminologia referitoare la asociațiile laice nu face distincție între *fraternitas*, *societas*, *confraternitas*, *comunitas*, *bruderschaft* sau *cehe*⁵. Din acest motiv, urmând o sugestie formulată în istoriografia secolului trecut⁶ ne propunem o trecere în revistă a felului în care sursele existente vorbesc despre asociațiile laice din Cluj. Astfel, un act emis de către episcopul Transilvaniei în anul 1408 menționează existența unei *fraternitas exulum*⁷, apoi asociațiile profesionale ale măcelarilor și pielarilor sunt denumite în documente drept *fraternitatem* și *confraternitatem*⁸, termenii *zecam et confraternitatem* sau *zecham seu confraternitatem* se regăsesc în statutele asociațiilor profesionale ale lăcătușilor, croitorilor, fierarilor și blănarilor⁹. Din a doua jumătate a secolului al XV-lea există informații despre o confraternitate dominicană¹⁰ și despre o fraternitate franciscană observantă.¹¹

Ipoteza pe care o formulăm este aceea că pentru Clujul secolului al XV-lea la nivelul surselor edite asociațiile laice presupun o grupare pe baze profesionale, dar având și obiective religioase, precum și o grupare a laicilor sub autoritatea spirituală a ordinilor mendicante. Un exemplu interesant îl constituie “*fraternitas exulum*”, o asociație având scopuri precumpănitor caritabile (asistență spirituală și materială oferită prizonierilor, condamnaților la moarte, săracilor, vagabonzilor), și care conform actului din 1408 grupează membrii din elita Clujului.¹² Această ipoteză ia în considerare propunerile venite dinspre istoriografia occidentală a ultimului deceniu. Aceste propuneri au demonstrat convingător că asociațiile laice (independent de termenii cu care sunt denumite de către surse) au permis întâlnirea a două domenii considerate de istoriografia anterioară în mod ireconciliabil diferite și anume cel al sacralului și profanului. Pentru perioada medievală însă aceste două aspecte ale vieții au format un tot complementar. Asemeni unei familii, membrii asociațiilor laice au contribuit, prin obligațiile profesionale și legăturile existente între membrii lor, la creșterea coeziunii sociale. În plan religios se constată o dezvoltare a acestui model familial prin faptul că membrii asociațiilor laice doreau să asigure sprijin pentru cei vii (în caz de boală) și pentru cei morți (prin organizarea și participarea la funeraliile unui membru asociat și prin rugăciunile comune). Putem vorbi deci despre o solidaritate care funcționează între cei vii și între cei vii și cei morți deopotrivă.¹³

Secolele al XIV-lea și al XV-lea au reprezentat pentru orașele din regatul Ungariei o perioadă de puternică dezvoltare. Inițiativa laicilor în domeniul vieții religioase a fost una din trăsăturile constante în peisajul urban medieval maghiar. Modalitatea concretă a acestei inițiative s-a manifestat și în activitatea asociațiilor laice. Istoriografia preocupată de studierea acestui fenomen a distins între confrerii devoționale (care grupează clerici și laici și al căror punct central al devoțiunii este construit în jurul unui sacrament, Corpus Christi, sau a unei

⁵ de Cevins, *L'Église*, p. 290-5.

⁶ Gusztáv Lindner, “A kolozsvári kalandos társulatok”, Erdélyi Múzeum, XI, 1894, p. 64-84 subliniază că termenii ca *czecham et fraternitatem*, *czecham seu fraternitatem*, *czecham et confraternitatem*, *czecham sive confraternitatem* se referă fie la aspectele devoționale sau economice menționate în statutele asociațiilor profesionale, fie la ambele.

⁷ Jakab, *Oklevéltár*..., doc. LXXXV, p. 147-8.

⁸ *Ibidem*, doc. XCV, p. 162-3, doc. CVII, p. 183 și doc. CXXIX, p. 212-213.

⁹ *Ibidem*, doc. CXXXVI, p. 221-223, doc. CLV, p. 250-253, doc. CLVIII, p. 255-257, doc. CLXIII, p. 263-264.

¹⁰ Zsigmond Jakó, *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289-1556)*, vol. I-II, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990, doc. 1465, p. 569 și doc. 1471, p. 571.

¹¹ Franz Zimmermann, Carl Werner, Gustav Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. VI, București: Editura Academiei Române, 1990, doc. 3331, p. 154.

¹² Dintre membrii amintiți în acest act se numără judecătorul orașului Miklós Mun, precum și membri ai consiliului magistraților, Jakab Bülkischer și Keresztély Baumann, cf. Jakab, *Kolozsvár*..., p. 405-407.

¹³ John Henderson, *Piety and Charity in Late Medieval Florence*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995 passim și Catherine Vincent, *Les confréries médiévales dans le royaume de France XIIIe-XVe siècles*. Paris, Editions Albin Michel, 1994 passim.

rugăciuni specifice – Rozariul)¹⁴. Există apoi asociații de tipul “fraternitas exulum” care se remarcă prin asistența spirituală, dar și materială pe care o acordă prizonierilor, condamnaților la moarte, vagabonzilor și săracilor, elementul distinctiv al pietății lor constituind-l caritatea.¹⁵

Secolul al XV-lea marchează o creștere a numărului asociațiilor profesionale (creștere aflată în strânsă dependență cu dezvoltarea meșteșugărească și comercială a orașelor). Aceste asociații grupează membrii aceleași profesii, în scopul protejării intereselor profesionale ale acestora. De foarte multe ori însă statutele de funcționare ale acestor asociații stabilesc și obligațiile religioase ale membrilor lor. Principala deosebire între asociațiile profesionale și confreriile devoționale este aceea că primele nu au nici un cleric printre membri. O altă trăsătură distinctivă a asociațiilor profesionale este că femeile și copiii nu erau considerați membri deplin, dar nici nu erau în mod explicit excluși din sfera preocupărilor caritabile și liturgice ale acestor asociații.¹⁶

Ordinile Mendicante au oferit și ele un cadru de organizare a laicilor în confraternități sau fraternități. Se remarcă o răspândire pe scară largă a acestora în orașele Transilvaniei medievale, o posibilă explicație fiind densitatea conventelor mendicante în această zonă.¹⁷

Considerarea asociațiilor profesionale, a “fraternitas exulum”, a confraternității dominicane și a fraternității franciscane observante drept asociații laice nu se poate argumenta în afara analizării raporturilor care au existat între aceste grupări (fie profesionale, fie devoționale) și autoritatea urbană și cea ecleziastică. Conform surselor analizate asociațiile profesionale, mai exact statutele lor sunt aprobate de către consiliul orașului.¹⁸ “Fraternitas exulum” apare pentru prima dată menționată într-un document emis de către episcopul Transilvaniei, în timp ce confraternitatea dominicană și fraternitatea observantă franciscană sunt definite în raport cu priorul dominicanilor din Cluj și cu priorul general al provinciei Franciscane observante. O primă constatare deci este aceea că în cazul asociațiilor profesionale autoritatea urbană joacă un rol de prim ordin, în timp ce în cazul “fraternitas exulum”, confraternității dominicane și a fraternității observante franciscane acest rol îi revine autorității ecleziastice.

Care au fost elementele devoționale relevate de sursele referitoare la aceste asociații laice?

Elementul comun în cazul asociațiilor profesionale este grija pe care membrii acestora trebuie să o aibă față de altarele bisericii parohiale Sf. Mihail. Altarele menționate în surse sunt: asociația profesională a măcelarilor se ocupă de întreținerea altarului Sf. Mihail, asociația tăbăcarilor are în grijă altarul dedicat Fecioarei Maria, asociația profesională a lăcătușilor – altarul dedicat Sf. Ladislaus, asociația profesională a croitorilor – altarul dedicat Tuturor Sfinților, asociația profesională a fierarilor este menționată în documente ca fiind responsabilă de altarul dedicat Sf. Ladislaus (este probabil că dată fiind apropierea din punct de vedere al meșteșugurilor practicate fierării și lăcătușii au avut în comun grijă de altarul Sf. Ladislaus).

A avea grijă de un altar însemna în esență asigurarea mobilierului și a lumânărilor necesare acestuia, dar și a participa (o prevedere obligatorie pentru toți membrii asociațiilor profesionale) la sărbătoarea anuală a sfântului/

¹⁴ de Cevins, *L'Église...*, p. 291 și Sümegi, József. “Az oltáriszentség és a Szent Vér tisztelete a középkori Magyarországon” *Essays in Church History in Medieval Hungary*, 3 (1990), 107-119 oferă informații relevante despre activitatea fraternităților Corpus Christi din Ungaria medievală. Impresia unei adevărate rețele de fraternități Corpus Christi activând la nivelul întregului regat este confirmată de similitudinea practicilor devoționale ale membrilor acestora și anume venerarea trupului și sângelui lui Christos, participarea în fiecare joi la liturghia celebrată la altarul Corpus Christi și rugăciunea în comun pentru salvarea sufletelor celor decedați. Istoriografia recentă, Miri Rubin, *Corpus Christi. The Eucharist in Late Medieval Culture*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, a analizat (folosind sugestii metodologice provenind dinspre antropologia istorică) fundamentele teologice ale cultului euharistic dar și semnificația acestui cult în viața religioasă a laicilor, cadrul de manifestare constituindu-l parohia.

¹⁵ Pásztor, *A magyarság...*, p. 59; Szűcs, *Városok...*, p. 328 – subliniază faptul că acțiunile caritabile ale acestui tip de asociație laică *fraternitas exulum* nu îi aveau în vedere doar pe cetățenii orașelor unde activau, dar și pe cei care vizitând aceste orașe se îmbolnăveau sau mureau acolo. Asemenea asociații caritabile au existat și în alte orașe ale Ungariei medievale – Oradea, Baia-Mare, Pécs și Sopron.

¹⁶ de Cevins, *L'Église...*, p. 701.

¹⁷ Monografii dedicate Ordinului Dominican în Ungaria medievală – András Harsányi, *A Domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*, Debrecen, Református Nyomda, 1938 și Ordinului Franciscan János Karácsonyi, *Szt. Frenccz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1922; aceste monografii deși au fost scrise în perioada interbelică se constituie încă în puncte de referință obligatorii în studiul apariției și răspândirii Ordinului Mendicant în Ungaria medievală.

¹⁸ Jakab, *Oklevéltár...*, doc. CVII, p. 183, doc. CXLIX, p. 237-239, doc. CLII, p. 242-247, doc. CLV, p. 250-253, doc. CLVIII, p. 255-7, doc. CLXIII, p. 263-4, doc. CLXXIV, p. 276-8, doc. CLXXVIII, p. 285-9.

sfintei căruia îi era dedicat altarul. Se poate considera că asistăm la un transfer de atribuții din zona materialului în cea a spiritualului și anume: prezervarea unui altar deschidea drumul unui timp sacru petrecut împreună de către toți membrii unei asociații profesionale. Conform statutelor în cazul decesului unuia dintre membri, întreaga asociație era obligată nu doar să participe la funeralii, dar și la organizarea acestora. Pentru a vedea dacă există o legătură directă între venerarea unui sfânt/sfinte ca patron al unei asociații laice și transformarea acestuia/acesteia într-un intercesor este necesar să ne referim la componentele serviciului divin celebrat în Cluj în secolul al XV-lea. Stabilite în 1414, apoi reconfirmate în 1422 și 1453 acestea prevedea: un serviciu religios zilnic dedicat Fecioarei Maria, două servicii divine/zi în onoarea Sf. Mihail, servicii religioase zilnice la altarele dedicate Tuturor Sfinților și Sf. Ana, la altarul dedicat Sf. Ecaterina un serviciu divin pentru salvarea sufletelor care trebuia celebrat în fiecare luni, iar în fiecare joi celebrarea liturghiei la altarul Corpus Christi.¹⁹ Această enumerare trebuie comparată cu altarele menționate în documentele referitoare la asociațiile laice. Se constată că altarele dedicate Fecioarei Maria, Sf. Mihail și Tuturor Sfinților constituiau spațiul liturgic cel mai bine reprezentat în secolul al XV-lea în Cluj, unde asistăm la o extensie a timpului liturgic pe care membrii asociațiilor profesionale îl petreceau împreună.

Pentru a înțelege mai bine importanța unui spațiu și timp liturgic comun, ca posibilitate de exprimare a devoțiunii membrilor unei asociații laice merită adus în discuție un document emis în anul 1422 de către consiliul magistraților din Cluj. Acesta, constatând că membrii asociației profesionale a măcelarilor în grija cărora se afla altarul dedicat Sf. Mihail sunt influențați de idei eretice (husite)²⁰ neglijează atât întreținerea altarului, cât și participarea la serviciul religios celebrat la acest altar, hotărăște pedepsirea acestora. Importanța acestei decizii rezidă în faptul că autoritatea urbană intervine, corectând comportamentul religios al unor membri din această asociație. Intervenție cu atât mai semnificativă cu cât conform deciziilor episcopale din 1414 și probabil deloc întâmplător din 1422 la altarul Sf. Mihail urmau a fi oficiate două servicii religioase în fiecare zi.

O altă caracteristică a asociațiilor laice din Cluj este stabilirea unor pedepse pentru cei care nu participă la celebrarea zilelor anumitor sfinți sau la servicii divine speciale. Astfel, membrii asociației profesionale a croitorilor erau obligați prin statut să ia parte la liturghia de Crăciun și de Paști, la procesiunea de Corpus Christi, la sărbătorile mariane. Croitorii ucenici trebuiau să plătească câte o liturghie în Miercurea și Sâmbăta după *Invocavit*, *Pentecost*, *Exaltatio Crucis* și Sf. Lucia și să aducă lumânări de ziua Corpus Christi. Ceea ce reiese din aceste prevederi demonstrează în primul rând obligațiile de ordin religios impuse tuturor membrilor (adulți și tineri) asociației profesionale a croitorilor. Dintre sărbătorile cele mai des menționate se remarcă cele cristice și cele mariane, cu un accent deosebit pus pe procesiunea organizată de Corpus Christi. Din păcate nu a supraviețuit nici o sursă direct referitoare la fraternitatea Corpus Christi și modul în care aceasta a activat în Clujul medieval. Există doar informații indirecte despre existența unei fraternități de acest tip în Cluj. După cum reiese însă din statutul asociației profesionale a croitorilor, fraternitatea Corpus Christi din Cluj pare să fi jucat un rol esențial în viața religioasă a orașului.

Exemplele aduse în discuție ilustrează convingător două aspecte esențiale ale devoțiunii membrilor asociațiilor laice din Cluj în secolul al XV-lea. Primul aspect reflectă implicarea într-o manieră coercitivă a autorității urbane în asigurarea cadrului necesar – respectiv cel oferit de altarul Sf. Mihail de exprimare a pietății. Rezultând direct din grija arătată altarelor bisericii parohiale Sf. Mihail este și asocierea clerului parohial la desfășurarea vieții religioase a laicilor, prin obligațiile pastorale care reveneau acestui cler conform deciziilor episcopale.

Un al doilea aspect important derivă tot din obligațiile de întreținere a altarelor. Concentrând din punct de vedere material, dar și spiritual activitatea laicilor din Cluj, altarele bisericii Sf. Mihail au reprezentat punctul de întâlnire a membrilor asociațiilor profesionale. Prin rugăciunile comune ale celor vii, rugăciuni menite să asigure salvarea membrilor decedați și prin faptul că aceste rugăciuni aveau un spațiu și un timp sacru bine delimitate, au permis transformarea asociațiilor profesionale prin intermediul unei manifestări devoționale în asociații laice. Acționând după reperatele unui model familial membrii acestor asociații medievale sau își propuneau să medieze, prin

¹⁹Jakab, *Oklevéltár...*, doc. LXXXIX, p.152-153 și doc. CXI, p. 187-188.

²⁰Lajos Demény, *Az 1437-1438.évi Erdélyi parasztfelkelés forrásai*, București, Kriterion, 1991, passim.

rugăciuni la altarul unui sfânt, obținerea mântuirii proprii, dar și pe cea a membrilor decedați.²¹ Se poate observa un proces paralel: sfântul patron al unei asociații profesionale se transformă într-un intercesor prin intermediul membrilor respectivei asociații care cel puțin în timpul și spațiul liturgic circumscris lor activează asemeni unei asociații laice.

“Fraternitas exulum” acumulând funcții cu un caracter precumpănitor caritabil se află în strânsă legătură cu autoritatea ecleziastică. Astfel, în schimbul unei donații făcute bisericii parohiale Sf. Mihail acestei asociații laice i se confirmă de către episcopul Transilvaniei dreptul de a avea un capelan (selectat din clerul parohial) care să asigure celebrarea serviciului religios. Ceea ce este semnificativ rezidă în faptul că desemnarea acestui capelan urma să fie o îndatorire continuă a clerului parohiei Sf. Mihail, deoarece membrii din “fraternitas exulum” dedicată Sf. Ecaterina solicitau un serviciu divin perpetuu, celebrat în fiecare luni la altarul acestei sfinte pentru salvarea sufletelor lor, a părinților lor și a celor decedați. Acest exemplu ilustrează cel mai bine solidaritatea existentă între membrii asociației și cei pe care îi asistau deoarece capelanul angajat de ei trebuia să asigure celebrarea funeraliilor. În paralel trebuie amintit faptul relevat convingător de documentul analizat și anume că solidaritatea viilor se prelungește în lumea de dincolo (avem deci o solidaritate a celor rămași și a celor plecați), momentul în care această solidaritate se manifesta în Clujul secolului al XV-lea fiind în fiecare luni la altarul Sf. Ecaterina.²²

Confraternitatea dominicană și fraternitatea observantă franciscană sunt aduse în discuție pentru a întregi modelul devoțional al asociațiilor laice. Există dovezi despre opțiunile exprimate de unii membri ai acestei confraternități de a fi înmormântați în cimitirul dominican.²³ Relevanța acestei opțiuni demonstrează pe de o parte competiția existentă între clerul parohial și cel dominican în Cluj în această perioadă, dar și semnificația pe care spațiul sacru dominican îl avea pentru respectivii laici, considerându-se că există o legătură directă între obținerea mântuirii și locul de înmormântare ales.

Exemplul fraternității observante franciscane aduce în atenție o caracteristică principală a asociaționismului medieval și anume modelul familiei. În 1463 în fraternitatea observantă franciscană din Cluj sunt primiți nu doar bărbații, ci și soțiile și copiii lor.²⁴ Relevantă în cazul prezentului argument este și următoarea observație. Actul din 1463 denumește și profesia celor acceptați în fraternitatea franciscană observantă și anume croitorii. Din punct de vedere economic și social aceștia reprezentau o categorie bine delimitată în Clujul secolului al XV-lea.²⁵ Afilieră lor la Ordinul Franciscan Observant trebuie să fi fost sub directa autoritate a priorului general al provinciei franciscane observante, deoarece conventul franciscan observant, mai exact inițiativa construirii unei biserici observante franciscane în Cluj îi aparține regelui Matei Corvin și datează din anul 1486.²⁶ Cercetări viitoare vor trebui să stabilească modalitățile concrete prin care această fraternitate franciscană observantă a funcționat în intervalul 1463-1486.

Considerarea, mai exact încadrarea fraternității franciscane observante în tipologia asociațiilor laice este justificată dacă luăm în calcul faptul că membrii ai asociației profesionale a croitorilor erau implicați în viața religioasă a Clujului prin două filiere: cea oferită de Ordinul Franciscan Observant și a doua de natură parohială, prin grija pe care o purtau altarului Tuturor Sfinților din biserica Sf. Mihail și prin participarea la serviciul religios oficiat la acest altar.

²¹ Gábor Klaniczay, “Le culte des saints dans la Hongrie médiévale (Problèmes de recherche),” *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungarica* 29 (1983), 57-78 și Vincent, *Les confréries...*, p. 107-111.

²² John Bossy, “The mass as a social institution, 1200-1700,” *Past and Present* 100, (1983): 29-62 definește spiritul de comunitate care se stabilește între participanți în momentul celebrării serviciului religios, acesta constituindu-se într-un element catalizator care dizolvă diferențele existente între oameni într-un spațiu și timp neliturgice. De asemenea, Jacques Chiffolleau, *La comptabilité de l'au-delà. Les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du Moyen Age (vers 1320-vers 1480)*. Rome, Ecole Française de Rome, 1981 referindu-se la devoțiunea membrilor asociațiilor laice subliniază că prin actul rugăciunii comune solidaritatea viilor se prelungește literalmente în lumea de dincolo.

²³ Jakó, *A kolozsmonostori...*, doc. 1465, p. 569 și doc. 1471, p. 571.

²⁴ *Urkundenbuch...*, vol. VI, doc. 3331, p. 154.

²⁵ Szűcs, *Városok...*, p. 38-43.

²⁶ Jakab, *Oklevéltár...*, doc. CLXIX, p. 272.

Deși corpusul documentar supraviețuit din perioada medievală referitor la asociațiile laice din Cluj nu este deloc generos (lipsind liste ale membrilor acestor asociații, registre de socoteli, ca să amintim doar două din tipurile de surse considerate indispensabile pentru acoperirea completă a scopului cercetării de față) se pot creiona câteva concluzii. Prima ar fi că viața religioasă a asociațiilor profesionale s-a desfășurat în cadrul oferit de autoritatea urbană și biserica parohială Sf. Mihail, biserica Sf. Petru și Pavel nefiind inclusă în schema de funcționare a asociațiilor laice, că autoritatea ecleziastică a devenit o parte importantă a asociațiilor laice cu un pronunțat caracter devoțional (“*fraternitas exulum*”, confraternitatea dominicană și fraternitatea observantă franciscană) prin reglementarea organizării interne a acestora.

O a doua concluzie ar fi aceea că punerea sub protecția unui sfânt patron a prilejuit membrilor asociațiilor laice din Cluj practicarea unui anumit tip de viață religioasă. Integrabil schemei mântuirii acesta presupunea întreținerea altarului dedicat sfântului patron al asociației respective și participarea la serviciul religios oficiat la acel altar. Această componentă liturgică grupează membrii unei asociații laice, în vederea asigurării salvării celor care fizic nu mai făceau parte din asociație. Este necesar să amintim că cercetări viitoare vor trebui să nuanțeze aceste concluzii prin surprinderea implicării și etnice, nu doar profesionale a membrilor asociațiilor laice în viața religioasă. Paralel este de dorit o explicare a absenței celei de-a doua biserici parohiale din Cluj, cea dedicată Sf. Petru și Pavel din viața asociațiilor laice, precum și definirea mai precisă a idealului devoțional a membrilor confraternității dominicane și a fraternității franciscane observante. Până atunci însă, lucrul cel mai semnificativ ni se pare a fi acela că *via salutis* a fost imaginat (și probabil trăit) de către membrii acestor asociații după un tipar precum pe pământ așa și în cer.

**DEVOTIONAL ELEMENTS IN LAY LIFE FROM CLUJ
DURING FIFTEENTH CENTURY
(Abstract)**

The laity implication in religious life was considered to be a major characteristic of late Medieval devotion. The concrete ways by which laity managed to develop their own devotional aspects are connected to the function of lay associations. The aim of this study is to define the place and importance of lay associations in Cluj during Fifteenth Century.

The image of Cluj during Fifteenth Century is of a free town. The inhabitant had initiatives and full control on administrative aspects of the town, commercial and religious life.